

Kdo mi je v dno srcá to strašno krivdo dal,
kdo me je s črnim trnjem vsega posejal,
v meni zamró kot v puščavi še najsvetejše kali,
iz žil kot iz gadje zalege sikajo gole strasti.

Jaz ne bom nikdar vstal — ptič feniks — čist in bel,
moje telo in dušo bo zadušil pepel,
jaz samo čakam temno vse dni in noči,
kdaj iz prebitih senc brizgne ta bridka kri.

Neobjavljena Tumova študija o našem narodnem razvoju

D. K.

(Nadaljevanje)

Klerikalna stranka se je pričela oblikovati najprej na Kranjskem. Za njeno rojstno leto lahko smatramo l. 1883., ko je postalo njeno glasilo „Slovenec“ dnevnik in je bila ustanovljena „Katoliška tiskarna“. Šele l. 1889. se je ustanovilo „Katoliško politično društvo“ in l. 1892. se je vršil prvi katoliški shod; sledil je kmalu razcep med slovenskimi poslanci v kranjskem deželnem zboru.

Prave temelje klerikalne stranke med Slovenci je zgradil dr. Anton Mahnič, profesor bogoslovja v Gorici, ki je začel pisati l. 1882. in čigar ideje so prodrle med duhovščino, ko je postal dr. Missia ljubljanski škof. V dr. šuštersiču so našli klerikalci ustreznega političnega voditelja. Šuštersič niti od daleč ne dosega Tavčarja, Šukljeta in dr. Kreka po splošni nadarjenosti. Do vodstva se je povzpел, ker se je opiral na kmečko klerikalno stranko in na škofa, ker je bil lojalen navzgor in je imel praktični pogled na konkretne potrebe svoje stranke in svoje lastne.

Ustanovitvi klerikalne stranke je sledila ustanovitev „narodne stranke“ na shodu novembra 1894. Dočim je klerikalna stranka zaživela z izdelanim celotnim svetovnim naziranjem dr. Mahniča in našla trdno socialno in gospodarsko osnovo v kmečkem stanu, so bile resolucije zbranih narodnih zaupnih mož prazne: ukvarjale so se s političnimi malenkostmi, s taktičnimi vprašanji — celo uličnih napisov v Ljubljani niso pozabili —, pri vsem liberalizmu so poudarile katoliško stališče in celo pozdravile krščansko socialno gibanje na Dunaju.

Septembra 1897 se je vršil poslednji skupni vseslovenski shod v Ljubljani. Voditelji obeh strank so nastopili s skupnim programom, ki je ponavljal zahtevo po narodni enakopravnosti in proglašal narodno spravo ob krščanskih in dinastičnih čustvih — čeprav je bila ločitev med mestom

in deželo, med Tavčarjem in Šušteršičem, med liberalizmom in klerikalizmom tudi slepcu očitna.

Prvi klic po splošni volivni pravici je oživil tudi slovensko socialno demokratično delavsko stranko, ki je našla v Etbinu Kristanu nadarjenega in doslednega voditelja.

Šele z l. 1897. se začenja resnično politično življenje med Slovenci. Razdelili so se po načelih tako, da so se zbrali okrog preciznih, premišljenih programov klerikalcev in socialnih demokratov, v liberalni narodni stranki pa vsi tisti, ki so odklanjali oba programa. Liberalno stranko torej označuje pomanjkanje premišljenega programa. A tudi klerikalnim voditeljem je manjkal obsežnejši pregled celotnega položaja slovenskega naroda. Klerikalcem je bila preveč pred očmi utrditev lastne stranke in gospodarska okrepitev kmetov, da bi si mogli pridobiti prost, samozavesten pogled na odlično zemljepisno lego Slovencev kot zaledja avstrijskega pomorskega emporija Trsta, ki bi jih morala v gospodarstvu usmerjati.

V Trstu se je začela razvijati moderna veleindustrija, ki je združevala delavce v velike skupine, kjer so se lahko osvobodili vpliva svojih meščanskih gospodarjev. Razvilo se je močno delavsko gibanje, ki je v hitrem, zmagovitem pohodu postalo odločilnega pomena ob liberalnih iredentističnih krogih, katerih nazori so bili v gospodarskem in političnem pogledu omejeni. Pri volitvah l. 1907. je izvolil Trst štiri socialiste, okolica pa slovenskega narodnjaka. Gradnja velikih železarn v Škednju, skladišč in obeh kolodvorov je pritegnila v Trst velike delavske množice ne glede na narodnost. Dotok slovenskih težakov je bil tako močan, da se je prejšnji enotni narodno italijanski značaj mesta zelo izpremenil.

Sprememba gospodarskih in narodnostnih razmer v Trstu je za slovensko narodno, politično in socialno življenje največjega pomena. Množična priselitev slovenskih delavcev, ki so se začeli narodno zavedati, je sprožila tudi razvoj slovenskega srednjega stanu: trgovcev, obrtnikov, uradnikov in advokatov. Avstrijska vlada je vplivala le toliko, da se je zaradi lastnega varstva po Oberdankovem atentatu borila proti iredentizmu in je dotlej popolnoma italijansko uradništvo polagoma nadomeščala z nemško mislečimi Italijani in deloma Slovenci ter hkrati ni več ovirala narodnega slovenskega gibanja; to so seveda Italijani razkričali kot narodnostno zatiranje. Razvoj industrije in omenjeno popuščanje vlade je zadostovalo, da je Trst prav hitro izgubil značaj čisto italijanskega mesta. Tu imamo lep primer, kako industrializacija, oprta na naravno zaledje in strnjeno sožitje delavstva temeljito lahko preobrazi narodnostne razmere kakega velemesta. Za bodočnost je popolnoma utemeljen zaključek, zlasti za primer, če se v Trst ne bodo več vseljevali delavci iz Italije, da ni daleč čas, ko bo s stalnim doseljevanjem slovenskih Primorcev in zaradi kolonizatoričnega značaja slovenskega kmečkega življa postal slovenski

živelj v mestu enako močan in prevladujoč. S tem stopa za slovenski narod vprašanje Trsta še bolj v ospredje. Poglavitna gospodarska, socialna in narodna naloga je, zvezati v smotreni organizaciji⁶ poljedelsko proizvodnjo zaledja na Primorskem, Kranjskem, Koroškem in Štajerskem s potrošnjo mestnega proletarskega prebivalstva v Trstu, kar bi izpremenilo vse politične razmere med Slovenci in izredno okrepilo njihov položaj. Za vse slovenske stranke velja tu poziv: „Hic Rhodus, hic salta!“

Gorica ni industrijsko in trgovsko mesto kakor Trst, ampak le mestno in tržno središče slovenskega dela Goriške; furlanska ravnina teži v Trst. Slovensko kmečko prebivalstvo na Goriškem se je okrepilo z vinogradništvom, sadjarstvom in vrtnarstvom. Z zavestnim političnim nastopom na socialni in gospodarski osnovi po demokratičnem načelu so morali goriški Slovenci v svojem središču v Gorici napredovati proti italijanskemu prebivalstvu. Poglavitni opori tega napredovanja sta bili organizacija zasebnih slovenskih šol v Gorici — življensko delo dr. Antona Gregorčiča, profesorja bogoslovja in žilavega ter previdnega slovenskega politika — in zlasti tudi gospodarska organizacija. Denarni zavodi v mestu in zadruge po deželi so budili v slovenskem življu zavest o njegovi gospodarski moči in spoznanje, da je Gorica središče gospodarskega in družbenega življenja slovenskega dela dežele. Menda nobeno drugo večje mesto v Avstriji ni v tako kratkem času tako zelo izpremenilo svojega narodnega lica kakor Gorica. Po podatkih ljudskega štetja je imela Gorica l. 1890. 74,3% Italijanov, l. 1900. že samo 67,8% in l. 1910. le še 50,5% (15.000 proti 12.000 Slovencem; okrog 2000 do 3000 nemško mislečih prebivalcev, večinoma uradnikov in železničarjev, je l. 1914. pri občinskih volitvah odločalo kot „jeziček na tehtnici“). Med goriškimi Slovenci pa tako prevladujejo z 80% srednji svobodni kmetje. Ker ni večjih mest in pomembnejših industrijskih krajev, je tudi goriške kmete od nekdaj vodila duhovščina. L. 1899. so se goriški Slovenci razcepili v napredno in klerikalno stranko. Šele ko se je uveljavila slovenska organizacija, se je razvilo tudi med furlanskimi kmeti krščansko socialno gibanje pod vodstvom monsignora dr. Faiduttija. To gibanje je zelo oslabilo italijansko liberalno nacionalno stranko, ki jo je suvereno vodil dr. Payer od l. 1860. do svoje smrti l. 1912. Payer je bil zelo nadarjen politik, ki sta se ga bali njegova lastna stranka in vlada. Vodil ga je smoter, biti prvi v stranki in deželi; opiral se je na veleposestnike in trgovski stan ter mu pozitivnega gospodarskega programa ni bilo mar.

Na Koroškem se ni mogla razviti močnejša slovenska narodna stranka, ker je prišel deželni zbor s Schmerlingovo nemško liberalno volilno geometrijo popolnoma v roke Nemcev in je bila na ta način slovenski tretjini prebivalstva, ki obstoji prav tako iz svobodnih kmetov, odvzeta politična moč. Zaradi pritiska vlade se ni moglo razviti slovensko učiteljstvo in urad-

⁶ O tem načrtu gl. Tumove spomine str. 36.

ništvo. Koroški Slovenci nimajo do najnovejšega časa svoje posvetne inteligence. Šele l. 1880. so spravili prvega svojega zastopnika (Einspielerja) v deželni zbor. Tudi na Koroškem je slovensko kmečko ljudstvo pod vodstvom duhovščine, ki pa ni mogla tako svobodno organizatorično delovati kakor na Kranjskem, ker je vlada vedno poskrbela, da so sedeli na škofovskem sedežu zmerni ali nemško misleči cerkveni knezi. Ob začetku ustavnega življenja je bil Celovec še na pol slovensko mesto in nekaj časa celo središče slovenskega književnega življenja. V Celovcu je bila ustanovljena „Družba sv. Mohorja“, ki je štela ob začetku vojne že skoraj 90.000 članov in razširjala letno okrog $\frac{1}{4}$ milijona knjig med Slovence, društvo, kakršnega komaj zmore kak drug evropski narod. Narodnostna preobrazba Celovca je predvsem nasledek razvoja srednje industrije v središču dežele; ta industrija je popolnoma v nemških rokah in se je razvila v dobi, ko Slovenci sploh še niso mogli ustvarjati lastne industrije in ko so celo na Kranjskem imeli med obrtniki večino Nemci in priseljenci. Hkrati je nemška liberalna stranka znala pospeševati tudi kmečko gospodarstvo.

Med Slovenci na Štajerskem se je v začetku ustavne dobe sprožilo živahno gibanje. V Mariboru je bil l. 1868. ustanovljen „Slovenski Narod“, ki je po preselitvi v Ljubljano l. 1873. postal vodilni dnevnik liberalne stranke. Ko se je pa začela v štajerskih mestih razvijati industrija, ki je bila v nemških rokah, in so mestne samouprave s pomočjo vlade skrbele, da niso bili nameščani slovensko misleči uradniki, se slovensko gibanje ni moglo okrečiti, čeprav živi v spodnji štajerski pol milijona kompaktno naseljenih Slovencev. Velika opora štajerskih Slovencev je gospodarska organizacija posojilnih zadrug, ki je delo Mihaela Vošnjaka. Vse štajersko slovensko politično gibanje je ostalo le v ozkih mejah boja za uradnike, šole in obrt.

Do čvrstejšje povezanosti med Koroško, Štajersko in Kranjsko ter do skupnega nastopanja v skupnih političnih zadevah ni prišlo, ker so se vodilne osebe brigale le za krajevne potrebe in so tudi svoje osebne interese zadovoljevale v podrobnem boju.

Ob uvedbi četrte kurije pri volitvah v dunajski državni zbor l. 1897. je začela socialnodemokratska delavska stranka z živahno agitacijo; podoba je bila, da bo zanesla socialnodemokratsko gibanje tudi med kmečko prebivalstvo. Slovensko socialnodemokratsko gibanje se je začelo kakor povsod v Avstriji z delavskimi izobraževalnimi društvi. V Ljubljani so tako društvo ustanovili l. 1870. priseljenci in se je prvotno nemško govorilo v njem. Kakor v ostali Avstriji je prevladovala tudi v slovenskem delavskem gibanju anarhistična smer. Njena doba je bila zaključena s procesom l. 1884. in z obsodbo Franceta Železnikarja na 10 let ječe. „Delavec“, prvo glasilo slovenske socialnodemokratske stranke, se je moral l. 1894.

zateči v Zagreb, nato na Dunaj in l. 1897. v Trst, ker ga ni hotela tiskati nobena tiskarna v Ljubljani — tako reakcionarno je bilo slovensko meščanstvo. Ustanovni shod je imela socialnodemokratska stranka l. 1896. v Ljubljani; imenovala se je jugoslovanska zato, ker je obsegala poleg Slovencev tudi Hrvate v Istri in Dalmaciji. V razvijajočem se Trstu se je ob hitro rastočem italijanskem delavskem gibanju utrdilo tudi med Slovenci močno socialnodemokratsko jedro. Iz Trsta so se ustanovljale delavske organizacije v Nabrežini (kamnolomi) in po goriških industrijskih (Podgora), obrtnih (Miren, Solkan) in celo čisto kmečkih okrajih (Vrtojba, Dobravlje). Na Kranjskem in Štajerskem so se razvile močne organizacije v rudarskih krajih (Idrija, Zagorje, Trbovlje, Hrastnik). Najštevilnejša pa je organizacija železničarjev.

Socialnodemokratskemu delavskemu gibanju na Kranjskem je nasprotovala takoj v začetku krščansko socialna organizacija dr. J. E. Kreka. Z živahno ljudsko agitacijo, ki se je v prvotni obliki le malo razlikovala od socialnodemokratske, se mu je posrečilo, pridobiti duhovščini oporo tudi v industrijskih krajih. Sčasoma pa jo je izpodrinila naravna socialnodemokratska organizacija.

Hkrati se je Krek lotil organizacije kmečkega prebivalstva v konsumnem zadružnem gibanju proti liberalnim tržanom. Šušteršič je kot praktičen politik spoznal pomen zadružništva in je v nasprotju z zadružno organizacijo liberalne stranke po trgih in s preradikalnim gibanjem dr. J. Kreka izvedel res velikopotezno zadružno kmečko organizacijo v rajfajzovkah in kmetijskih društvih. Ta organizacija se je razširila s Kranjske na Štajersko, Goriško in Koroško, da ima danes slovenski kmečki stan najboljšo zadružno in gospodarsko organizacijo v Avstriji. Oprta na izvrstno gospodarsko in na njej zgrajeno politično organizacijo je klerikalna stranka v zmagovitem pohodu izpodrinila liberalno napredno stranko iz vseh kmečkih okrajev; pri deželnozborskih volitvah na Kranjskem v decembru 1913 je v splošni kuriji glasovalo za klerikalne kandidate 50.894 volivcev, za liberalne narodne pa le 22.184.

Klerikalni organizaciji med Slovenci je dal svetovnonazorski temelj dr. Anton Mahnič, izvedla pa jo je mlajša duhovščina, sprva sama, nato pa v zvezi s katoliško posvetno inteligenco, katero je duhovščina organizirala v društvih že na srednjih šolah, jo nato vzdrževala za časa visokošolskih študij in potem odkazala vsakemu posamezniku vlogo v socialnem, gospodarskem in političnem življenju. Bistvena elementa celotne klerikalne organizacije sta ljudska agitacija dr. Kreka med množicami in disciplinirana duhovščina pod vodstvom dr. Šušteršiča, ki se opira na škofa.

Taki organizaciji dr. Tavčar s svojo praznoto glede političnih idej ni bil kos. Njegovemu vodstvu in njegovemu programu, ki ga na kratko lahko označimo z besedami: sovraštvo do duhovščine, se je prva uprla napredna

mladina. Pri večini malih narodov ima akademska mladina v politiki velik pomen. To velja tudi za Slovence po l. 1897. Že po duhovščini dobro organizirana klerikalna stranka je popolnoma prodrla šele, ko je pritegnila akademsko mladino. Zdrava napredna mladina je morala priti navskriž z liberalno stranko. Na slovenske študente v Pragi je vplival profesor Masaryk. Nekaj njegovih učencev se je združilo in nastopilo proti liberalni narodni stranki, katere duhovna raven je bila vse nižja. V septembru l. 1900. se je vršil v Ljubljani študentovski shod, ki je razvil prvi napredni, modernemu svetovnemu naziranju ustrezajoči program. Nova madina je podala javnosti svoje nazore v brošuri „Kaj hočemo“. Očrtala je svoja filozofična izhodišča proti liberalizmu, klerikalizmu in socialni demokraciji. Brošura izpričuje precejšnjo zrelost nastopajoče mladine, krepak odpor zoper propadajočo slovensko liberalno politiko. V naslednjem posnemam poglavitno vsebino:

Nezadovoljnost s starim je izhodišče vsakega napredka. Najprej se moramo vzgajati sami. Mladina naj spozna smisel in smoter življenja. Proučevati moramo razne religije, da pridemo do strpnosti in spoštovanja drugega verskega prepričanja. Mladina naj se peča s politiko. Politika nam je delo in znanost. Vsako politično delovanje se mora opirati na neki kulturni temelj. Socialno vprašanje nam je pereče. V njem vidimo etično vprašanje. Obsega todi spolno razmerje. Potrebujemo prepričanja, da krasno živeti znači pošteno živeti. Narodnost nam ni nikak malik. Zato nam je mednarodnost bolj in bolj naravno dejstvo, ne kot negacija narodnosti, ampak kot solidarnost in narodnostna strpnost, kot sredstvo za dosego skupnih kulturnih interesov. Na slovansko vzajemnost gledamo kritično. Tudi v Slovanu moramo videti najprej človeka. Zahtevamo zase in od drugih kritičnosti, odkritosti in svobodne besede v vseh življenjskih vprašanjih. Kakor za znanost velja to tudi za umetnost. — Liberalizem pomenja napredek proti fevdalizmu. Danes pa pomeni liberalizem le še reakcijo in zadržuje razvoj. Posebej s filozofskega stališča smo proti liberalizmu, ker je enostranski racionalizem, ki zanikuje verski in etični smisel življenja. Racionalizem liberalizma se kaže v verskem vprašanju kot indiferentizem. Klerikalizem je socialnopolitično izrabljanje religije v osebne namene in je zato naš glavni filozofični nasprotnik. Moderni človek je sicer nehal verovati krščanskemu supranaturalizmu, a se tem bolj zateka k pozitivni strani krščanstva, k ljubezni do bližnjega. Moderni človek vidi smisel življenja v Kristovi morali, ki naj preide naravnost v življenje. Kakor je liberalizem indifirenten proti verstvu, je njegov nacionalizem — narodni egoizem, ki zatira drugo narodnost. Socializem je individualizmu nasprotna smer. Socializem je v naši dobi marksizem, ki je filozofičen sistem. Filozofični temelj, na katerem sloni socialna demokracija, je materializem, zlasti historični materializem, ki uči, da dajejo ideje smer, ker

so zrastle iz gospodarskih razmer.⁷ Tega materializma ne sprejemamo, ker ne priznamo, da vodijo razvoj človeštva le gospodarske razmere. Ker je večina političnih in socialnih zahtev socialne demokracije pravična, zato čutimo naravnost moralno dolžnost, da jih po svojih močeh podpiramo. Tu priznavamo, da se je klerikalizem v socialnem vprašanju povzpел nad liberalizem. V socialistični mednarodnosti vidimo korektiv narodnega šovinizma in egoizma. Danes vlada v socializmu kriza. Gre za to, ali je socialna demokracija sposobna razvoja. Kriza se da izraziti z dvema besedama: Revolucija — evolucija, namesto nasilne revolucije korenite socialne reforme. Predvsem potrebujemo revolucije v svojih mislih in srcih.

Vsebina tega kritičnega programa slovenske mladine je v bistvu Maresykov nauk. Tako je mladina temeljito obsodila staro Tavčarjevo liberalno politiko. Poleg katoliškega svetovnega naziranja in krščanske socialne politike ter poleg socialističnega svetovnega naziranja socialne demokracije je sedaj tudi napredna mladina zahtevala samostojno svetovno naziranje in njemu ustrezajočo politiko.

Vendar je bila v poslanici „Kaj hočemo“ še neka negotovost med socializmom in evolucionizmom na razpotju treh političnih poti. Ta negotovost je razcepila napredno mladino v dva tabora. Prvi del se je približal socialni demokraciji (dr. Lončar, dr. Dermota in drugi), drugi pa je razvil narodnoradikalno gibanje. Poglavitna razlika je bila v vprašanju nacionalizma. Medtem ko je narodnost socialnodemokratični struji zgolj kulturni faktor,⁸ je nacionalizem narodnoradikalne struje pred vsem političen, t. j. težnja po moči in gospodstvu.

Pri Slovencih so bila tla za socialno demokracijo preozka in premalo pripravljena. Kmečkih množic ni mogla pridobiti, pa tudi po mestih so bili delavci zaradi nacionalnega pritiska Nemcev in Italijanov ter omahljivosti in nedoslednosti vlade bolj dostopni narodnostni ideji. V Trstu, kjer živi največja množica slovenskega delavstva, se je velik del dal organizirati v narodnosocialni organizaciji (dr. Josip Mandič) in je le naprednejši del pravega industrijskega delavstva sledil socialni demokraciji. Odločilno je zlasti vplivala konkurenca med nemškimi, italijanskimi in slovenskimi delavci ter okolnost, da je večina slovenskih delavcev prišla sveža s podelželja na Primorskem, Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, torej še ni bila urbanizirana.

⁷ V brošuri „Kaj hočemo“ stoji v Lončarjevem referatu (str. 26) takole: „...ki uči, da so gospodarske, proizvajalne (produksijske) razmere najvažnejše, da one stvarjajo zgodovino in da se filozofični, verski, pravniški itd. nazori zidajo le na gospodarskem temelju. Ideje ne dajejo nobene smeri, ker vplivajo vselej gospodarske razmere na postanek idej.“ Tuma je torej zabrisal napačno razumevanje historičnega materializma v trditvi: „Ideje ne dajejo nobene smeri...“

⁸ Prim. „Spomine“ (str. 396/7), kjer razvija Tuma teorijo o narodu kot zgošči kulturnem pojmu. Teorija je povzeta po tako imenovanih „avstromarksističnih“ ideologih. (Gl. tudi „Dopolnitve k spominom“, str. 471).

Pretežni del inteligence pa ni imel niti poguma niti moči, da bi prelomil s preteklostjo in liberalna stranka si je pomagala iz stiske na ta način, da je pritegnila vodilne osebe narodnoradikalne mladine v svoje politično zastopstvo ter jih je tako politično razorožila. Voditelj narodnoradikalne mladine dr. Žerjav je imel od l. 1907. v liberalni stranki na Kranjskem pomembno vlogo. Referati na mnogo obetajočemu shodu narodnoradikalne mladine v septembru 1905 v Trstu so izpričevali resne težnje, toda zaostajali so za referati na shodu realistične mladine l. 1900. Sklepi so imeli le ozko praktičen okvir. Shod se je začel z manifestacijo za slovensko vseučilišče v Ljubljani in je hkrati protestiral proti italijanski univerzi v Trstu. Vodilne ideje je poudaril Žerjav v naslovu svojega referata: „Evolucija, delo, samopomoč.“ V referatih čitamo: Individualizem je pogoj vsakega kulturnega napredka. Načeli kulture in npravnosti podrejamo višjemu načelu civilizacije. Priznavamo zmago socialne ideje nad liberalizmom. Svetovna zgodovina je le zgodovina narodov. Zedinjeni Italija in Nemčija sta rezultat narodnostne ideje kot državotvorne sile. Človeštvo ni nobena konkretna socialna skupina, ampak le naravoslovska abstrakcija brez realnega življenja.

Dr. Žerjav je poizkusil organizirati liberalne gospodarske moči. Z ustanovitvijo družbe „Agro-Merkur“, ki naj bi, kakor kaže že ime, vezala poljedelsko produkcijo z veletrgovino, naj bi nastopilo novo razdobje. Tudi liberalna stranka na Goriškem je šla isto pot. Rezultat pa je bil beden: obe gospodarski organizaciji sta propadli. Tako je bila izkazana nevdržnost obnovljenega liberalizma in klerikalna stranka je lahko po l. 1900. neomejeno zavladala.

Za reško resolucijo l. 1905., ki je Jugoslovane tako zelo vzpodbudila, so se Slovenci le malo zanimali. Slovenski politiki si sploh niso upali na področje zunanje politike in so se popolnoma omejevali na svoje strankarsko in podrobno delo. Pisec teh vrst je na povabilo, dr. Smodlake napisal vrsto člankov, ki so pozneje izšli v brošuri „Jugoslovanska ideja in Slovenci“. Značilno je, da je splitska „Sloboda“ objavila le prvo polovico člankov ostalih pa ne, ker so bili v nasprotju z nazori hrvatskih politikov. Medtem ko so Dalmatinci zavzemali stališče med Italijani in Madžari ter proti Nemški Avstriji, je zastopal pisec rešitev jugoslovanskega vprašanja v okviru Avstrije, toda ne stare srednjeveške države Avstrije, ampak naravne gospodarske skupine podonavskih, jadranskih in balkanskih držav.

Tudi na Goriškem so l. 1905. poskusili liberalci pod vodstvom Andreja Gabrščka prenoviti narodno napredni program. A ostali so pri tem, da so obljubljali pomoč vsem stanovom ter pri običajnih frazah o enakopravnosti in svobodomiselnosti. V narodno političnem pogledu so poudarili zahtevo po združenju Sloveniji, ki naj ji sledi združitev s Hrvatsko.

Narodno radikalno gibanje je zlasti v Ljubljani prodrlo tudi v množice. Tako je prišlo l. 1908. v Ljubljani do nemirov., pri katerih je vojaštvo uporabilo orožje. Nemci so se med Slovenci, zlasti na Štajerskem in v Ljubljani, vedli izzivalno in vlada je to vedno dopuščala. Nasledek je bil, da so Slovenci segli po samopomoči. Narodno sovražstvo se je sedaj obrnilo tudi proti graškemu regimentu, ki je bil nastanjen v Ljubljani.

Klerikalna stranka je prevladovala na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Goriškem (pri deželnozborskih volitvah l. 1909.). Edina izjema je bil Trst. Tu je slovenski živelj naraščal s stalnim dotokom delavcev, obrtnikov in srednjega uradništva. Socialnodemokratsko gibanje italijanskega delavstva, ki se je po l. 1897. osvobodilo šovinistične liberalne narodne ideje, je posredno podprlo razvoj slovenske narodne stranke. Tržaška socialna demokracija je dosegla višek l. 1907., ko je bil na njeni strani tudi precejšen del nedelavskega prebivalstva. Do tega pa ni privedla toliko notranja moč socialnodemokratske strankarske organizacije, kakor vsestransko nezadovoljstvo mestnega prebivalstva z zavoženim in koruptnim gospodarstvom liberalne iredentistične stranke na magistratu. Slovenska narodna stranka se je v boju proti šovinistični italijanski narodni stranki oklepala šovinizma, a je taktično ob vsaki priliki podpirala socialno demokracijo proti italijanski liberalni stranki. In socialna demokracija je močno omajala gospodstvo te stranke, ko jo je l. 1907. na vsej črti porazila in tako hkrati odprla prosto pot slovenskemu narodnemu gibanju. Ljudsko štetje iz l. 1910. kaže naraščanje slovenskega življa v Trstu: od celokupnega prebivalstva (brez tujih državljanov) 190.913 je bilo 118.959 Italijanov ali 62,3% in 56.910 Slovencev ter 2406 Hrvatov in Srbov ali 31% in 11.846 Nemcev ali 6,2%. V desetletju od l. 1900. se je število Slovencev podvojilo. Hitri razvoj slovenske narodne stranke je pripisati predvsem socialnemu in gospodarskemu razvoju mesta. Priznati pa je treba, da je bilo vodstvo dr. Gregorin, dr. Ribař) enotno in disciplirano ter je izvrstno znalo izkoriščati tako narodni šovinizem v lastnem in nasprotnem taboru kakor strankarske konstelacije v mestu.

V odporu proti nevdzdržni domači politiki je že prej velik del slovenske inteligence posvetil pozornost jugoslovanskemu vprašanju, predvsem zblizanju s Hrvatsko. Vendar so bile težnje po kulturni, književni povezanosti med Slovenci in Hrvati, ki jih je zastopal zlasti dr. Ilešič, bolj literarno igračkanje.⁹ Zunanjepolitični dogodki v zvezi z aneksijo Bosne in Herce-

⁹ V prvem delu je Tuma jezikoslovno teoretično dokazoval, da slovenščina ni narečje, ampak poseben jezik. Poizkuse jezikovnega zedinjevanja Slovencev in Hrvatov je označil za nesmiselno igračkanje, ki lahko vodi le v mešanje jezikovnih elementov; to pa je škodljivo za obe strani, zlasti še za šibkejše Slovence. Taki poizkusi so morali biti le prehodne epizode med omikanci in so imeli za praktičen nasledek le pohrvačenje posameznih slovenskih književnikov (Vraz). femu nasproti primerjaj Krekova izvajanja o slovenščini v knjižici „Kroatien und

govine l. 1908., zlasti pa v zvezi z balkansko vojno l. 1912., ob katerih se je pokazala vsa revščina avstrijske zunanje politike, so potisnili domača strankarska vprašanja v ozadje. Po zmagah balkanskih narodov, ki so strli moč turške sile v Evropi, se je začelo med mladino vseh jugoslovanskih narodov živahno gibanje. Bilo je naravno čustveno gibanje iz zavesti narodne sorodnosti in skupnih narodnih interesov. Prejšnji poizkusi slovenskih narodnih strank glede jugoslovanskega vprašanja so bili večinoma le deklamacije na radikalnih zborovanjih brez prave vsebine in dosledne smeri. Sedaj pa je dobilo jugoslovansko vprašanje konkretno obliko pri mladini („Preporod“) ki je zahtevala dejanj in se zanje organizirala.¹⁰

Pomlad

Igor Torkar

Ko zvečer v palačah trdih
luč električno prižgo,
v mrzla okna črni križi
se zarežejo ostró

in potem v večer pošastne
trde sence vržejo,
preko moje nočne ceste
se grozeče vležejo.

Vsak večer jih preskakujem
sloke križe, ko bežim
iz objema senc oglatih,
k mehkim, oblim hrepenim.

Tone pesem mesta v zadnje
plinske lučke mrtvi soj,
ko grem dalje s plahim upom,
ko že slutim pred seboj

tih opoj pomladnih sapic
praskrivnostnih prebujenj,

tisoč v gajih, tisoč v brstju
neutešljivih hrepenenj.

Ah tam zunaj so kostanji,
cvet kot v zarji jim gori,
trav milijon v večeru klije,
breza čista zeleni.

Dalje, dalje vsak večer grem,
mesto tone v plinovk soj,
a nikdar do dna ne vtone,
up zaman hiti z menoj.

Saj še daleč tam je v kostanj
drog električni zadrť,
porcelan vseh varovalk je
v krošnjo zelenečo vžrt.

Saj še daleč tam kup kamnov
vsako noč prihuljen ždi,
cesto v polja hrepenecho
rad v granite vklenil bi.

Slowenen“ na str. 87 in 88; med drugim pravi: „Kakor hitro bodo odpadle umetne meje, ki dele Jugoslovane v monarhiji na dve državi, bo doseženo tudi jezikovno zedinjenje Slovencev in Hrvatov in s tem... tudi Srbov.“ Ni čuda, da je Ernest Denis v recenziji Krekovega spisa vprav na njegovi osnovi zapisal: „Slovenščina je le hrvaško narečje in književno zedinjenje s Srbi bi se bilo že zdavnaj izvedlo, če ga ne bi ovirala dunajska vlada.“ (navedena Denisova knjiga str. 99).

¹⁰ Tu se konča ohranjeni rokopis.